

POCZĄTKI TEORII NORMY JĘZYKOWEJ U CHORWATÓW

Początki teoretycznych zainteresowań zagadnieniami zarówno normy językowej, jak i języka literackiego w Chorwacji, wiąży się niewątpliwie z pracami Adolfa Vebera-Tkalčevicia (1825–1889), kanonika zagrzebskiego, kaznodziei, nauczyciela gimnazjalnego, ale przede wszystkim niezwykle płodnego i wielostronnego twórcy literackiego – ojca chorwackiej nowelistyki, tłumacza i krytyka, a także językoznawcy – przywódcy tzw. zagrzebskiej szkoły filologicznej, co wpisuje go, ze względu na dorobek naukowy, w poczet najbardziej zasłużonych chorwackich postaci XIX wieku, na polu zarówno literatury, języka, jak i kultury. Tkalčević działał w najbardziej burzliwym i ważnym okresie dla kodyfikacji nowożytnego języka chorwackiego.

Zagrzebska szkoła filologiczna, której jest niewątpliwie głównym teoretykiem i przywódcą, była spadkobierczynią ruchu iliryskiego, oficjalnie zabronionego w 1843 roku, który powołał do życia język – po raz pierwszy naukowo skodyfikowany – przewidywany jako wspólny dla wszystkich Słowian południowych. Iliryzm wprawdzie nigdy nie zrealizował swoich utopijnych idei, ale jednak przez wybór dialektu sztokawskiego na podstawę swojego języka był pierwszym krokiem na drodze kodyfikacji współczesnej normy chorwackiej. Veber-Tkalčević jako lingwista jest autorem czterech gramatyk¹, kilku rozpraw naukowych (np. o czasach, sylabie, przymiotniku, zaimku), recenzji gramatyk i słowników ilirskich, jak i polemik z przedstawicielami innych szkół filologicznych (Franem Kurelcem) i gramatykiem V. Jagiciem. Jest także autorem traktatów programowych, do których należy *Ustroj hrvatskoga jezika*, pierwotnie opublikowany jako *Ustroj ilirskoga jezika*, którą można uważać za pierwszą z jego prekursorskich prac tworzących podwaliny teorii standardologii. Tkalčević ogłosił tę krótką – 27-stronicową rozprawę w szczególnych okolicznościach.

Druga połowa XIX wieku to, jak już wspomniano, niezwykle ważny okres w historii języka chorwackiego zarówno ze względu na jego kodyfikację, jak i na jego status jako języka państwowego i szkolnego. Językiem urzędowym w Chorwacji, aż do 1847 roku – najdłużej w Europie – była łacina, język martwy, przy której Chorwaci trwali, stojąc wobec

¹ *Skladnja ilirskoga jezika*, Beč, 1859; *Latinska slovnica za male gimnazije*, Beč 1853; *Slovnica hervatska za 4. razred pučke učione*, Beč 1860; *Slovnica hervatska za srednja učilišta*, Zagreb 1871.

alternatywy przejścia jej funkcji przez żywy język węgierski² lub niemiecki. Chorwacki z trudem zdobywał status języka państwowego. W 1843 roku w Saborze chorwackim ogłoszono pierwszą mowę w tym języku, aby za pięć lat, po rezygnacji z łaciny, zastąpić ją językiem narodowym. W połowie wieku, w czasach skomplikowanej po Wiośnie Ludów sytuacji politycznej i absolutyzmie A. Bacha, w 1854 roku wprowadzono język niemiecki jako urzędowy oraz jako język wykładowy szkolnictwa średniego. *Ustroj*, który ukazuje się w 1856 roku, jest właśnie reakcją na tę decyzję władz austriackich.

Traktat ten to klasyczna apologia języka chorwackiego, choć niektórzy także widzą w nim gramatykę chorwacką, czym na pewno nie jest. O charakterze rozprawy świadczy sam tytuł, który tłumaczy się jako: *Budowa lub Struktura języka chorwackiego*. Ze względu na treść można go niewątpliwie uważać za opis głównych cech systemu tworzącego ówczesny język chorwacki, a właściwie ilirski. Opis ten, zdaniem autora, miał dowodzić nie tylko równorzędności, ale nawet i wyższości języka chorwackiego nad łacińskim i niemieckim, a tym samym jego przydatności i zdolności do pełnienia wszelkich funkcji społecznych. Głównym jego celem był bowiem sprzeciw wobec nasilającej się germanizacji, nie tylko tej narzuconej oficjalnie, ale też i tej dobrowolnej, polegającej na używaniu i szerzeniu się niemieczyny w codziennym życiu Chorwatów. Młody, 31-letni autor, z entuzjazmem i egzaltacją, choć niekiedy naiwnie, ale za to poetycko, porównuje chorwacki z innymi językami, zaczynając od przedstawienia jego ówczesnej sytuacji: „Niejeden posiada perłę, ale uważa ją za szkiełko i darowuje służbie dla ozdoby, sam zaś przyszraja się fałszywą błyskotką pożyczoną od sąsiadów” (Veber-Tkalčević 1999: 15).

Poszczególne paragrafy zawierają opis części mowy (przymiotnik, czasownik, zaimek, liczebnik...), a w ich obrębie – kategorii gramatycznych, w porównaniu z odpowiednikami w języku niemieckim, łacińskim i greckim, w czym pomocne autorowi było klasyczne wykształcenie. Porównania były korzystne dla języka chorwackiego, który może jedynie pod względem bogactwa morfologii werbalnej ustępował językowi greckiemu. Tym samym język chorwacki jawił się jako harmonijny – ze względu np. na wzajemny stosunek twardych i miękkich głosek – bogaty i żywotny – ze względu na niezliczoną odmian fleksyjnych i możliwości słowotwórczych: *bogat u korenikah i tvorkah, početakah i dočetakah* (rdzeniach, derywatach, prefiksach i sufiksach).

Ten syntetyczny opis cech i kategorii tworzących – jak mówi sam autor – strukturę języka chorwackiego nie był jego gramatyką w potocznym rozumieniu, czyli kompletnym opisem zespołu środków formalno-funkcyjnych tworzących system danego języka, lecz – bez względu na cel w jakim powstał – może być uważany za pierwsze przedstawienie podstaw ówczesnego standardu językowego, tych cech systemu gramatycznego, które składały się na normę literacką języka ilirskiego, który propagował i którym posługiwał się autor.

Ustroj odniósł zwycięstwo i przyczynił się do moralnej klęski germanizacji (Jonke 1956: 47), choć język chorwacki do administracji i szkolnictwa ostatecznie powrócił dopiero w 1868 roku. Wcześniej, bo w roku 1861, udało się go jedynie wprowadzić do szkolnictwa jako przedmiot.

Język ilirski Vebera-Tkalčevicia, jako w zasadzie język mieszany, niezwiązany z żadnym konkretnym dialektem, gdyż obok elementów nowosztokawskich w wymowie zarówno ikawskiej, jak i jekawskiej występowały w nim kajkawizmy i czakawizmy oraz pewne

² Wojna o język urzędowy w Chorwacji rozpoczęła się najpierw z Węgrami, którzy w 1827 r. wprowadzili swój język do administracji oraz szkolnictwa jako przedmiot obowiązkowy na terenie Chorwacji i Sławonii.

formy gramatyczne z dialektów starszotkawskich, odznaczał się wysokim stopniem wyabstrahowania od konkretnej dialektycznej „rzeczywistości”. Być może obcowanie Tkalčevicia z taką materią językową pozwoliło mu na poczynienie obserwacji, które uczyniły z niego prekursora praskich strukturalistów. Tkalčević mógł także porównywać swój język z propozycjami innych szkół filologicznych – zadarskiej, która optowała za ikawską sztokawszczyzną, czy też rijeckiej, której archaiczna norma odwoływała się do tradycji cerkiewnej i prasłowiańszczyzny.

Ponaddialektyczny charakter normy ilirskiej był rezultatem założeń ideologicznych, które przyświecały jej powstaniu. Język realizował Kollárowski postulat wzajemności słowiańskiej i hasło wszechpołudniowej jedności Słowian, widoczne już w samej jego nazwie, proponowanej również dla przyszłego utopijnego narodu i kraju³.

Tkalčević zdawał sobie sprawę z faktu, że sztokawszczyzna była głównym składnikiem, choć nie jedynym – według jego określenia – „jądrem” (*jezgro*) języka ilirskiego. Porównywał go z językiem Vuka Karadžicia, który opierał się wyłącznie na jednym, konkretnym dialekcie wschodniohercegowińskim.

Inne poglądy Tkalčevicia znajdujemy w jego późniejszych pracach. W polemicznej rozprawie z F. Kurelcem formułuje, jako jeden z wzorców kodyfikacyjnych, zasadę, która i dziś jest nadal obecna w chorwackiej standardologii, jako postulat „pisz tak, jak piszą dobrzy pisarze”. Rozprawa pt. *Obrana nekoliko tobožnjih barbarizamah* („Obrona kilku rzekomych barbaryzmów”) z 1874 roku była odpowiedzią F. Kurelcowi, który krytykował powstające wówczas neologizmy B. Šulka, notabene Słowaka, tworzącego nowożytną leksykę chorwacką, a szczególnie terminologię naukową. W polemice tej Tkalčević ustala zasady tworzenia nowych wyrazów, których źródłem winny być: *narodnji govor i knjige pisacah* (Veber-Tkalčević 1874: 146). Należało więc w pierwszej kolejności sięgać do sztokawszczyzny, a następnie do dialektu czakawskiego i kajkawskiego, wreszcie do innych języków słowiańskich. W braku tych źródeł można było tworzyć neologizmy zgodnie z duchem języka chorwackiego, to znaczy z jego systemem słowotwórczym i etymologią. Autor nazywa to zasadą analogii i etymologii, ponieważ neologizmy typu: *brzójav, općilo, posada, značaj* mają potwierdzenie w istniejących wyrazach typu: *ljubav, držalo, dosada, vapaj*. Z kolei zasadę etymologii ilustruje np. *crnina* ‘czern’, która jest lepsza, bo bardziej zrozumiała, niż *korot*. Poglądy te równocześnie wpisują Vebera-Tkalčevicia na listę chorwackich purystów, dla których poprawność językowa była równoznaczna z rodzimością środków językowych. W słownictwie ważne są również zasady rozumienia (*razumljivosti*) i zakorzenienia (*ukorijenjenosti*) danego wyrazu w tradycji ludowej i literackiej – w języku pisarzy, co jest dla Tkalčevicia sprawdzianem ich poprawności, względnie zasadności ich utworzenia. Tkalčević odróżniał dialekt od języka pisanego, literackiego, a za ostateczną instancję wypowiadającą się na temat tego, co w języku właściwe, uważał językoznawców.

Powyższe uwagi możemy uznać za pierwszą próbę ustalenia zasad kodyfikacji normy leksykalnej w Chorwacji, które, jak np. zrozumiałość i tradycja, są aktualne również dla innych rodzajów norm, jak i dla tworzenia teorii normy w ogóle, a także i dla definiowania samego języka literackiego. O tym ostatnim Tkalčević wypowiada się w recenzji „Šćepan Ljubiša kao pisac” w roku 1881, w której chociaż chwali ludowy język autora, to krytykuje błędy, ponownie podkreślając wagę poprawności i czystości języka literackiego. Jest prze-

³ Jako wyznawca tych idei, A. Veber-Tkalčević miał za złe L. Štúrowi, że rozbił Kollárowskie *narječje česko-slovensko* przy tworzeniu nowego słowackiego języka literackiego i, tym samym, zdradził ideę jedności Słowian.

ciwny dialektyzm i regionalizm, które stoją w sprzeczności z zasadą ogólnego języka literackiego, jego powszechnością, którą tak określał: „świadomość całego narodu odgrywa wielką rolę w momencie ustanawiania języka literackiego”⁴. Doskonale rozumie fakt oparcia języka literackiego na dialekcie: „przyjęliśmy dialekt hercegowiński jako fundament języka literackiego, ale tak jak przyjęliśmy dialekt, tak nie chcieliśmy przyjąć jego błędów, jego wyjątkowych osobliwości, rzadkich regionalizmów”⁵.

Veber-Tkalčević nie definiuje języka literackiego bezpośrednio, ale tworzy elementy jego współczesnej definicji, kiedy mówi o jego ponaddialektycznym, opartym na tradycji charakterze, posiadającym określoną bazę leksykalną, dla której także po raz pierwszy teoretycznie wykreśla zasady normalizacyjne. Zwrócił on również uwagę na zjawiska nieodłącznie związane z kulturą języka i jego normą, takie jak **zrozumiałość**, zapewniająca skuteczną komunikację językową oraz **poprawność**. Po Tkalčeviću problemy te podejmuje dopiero po półwieczu praskie koło lingwistyczne w 1932 roku, w artykule: „Spisovná čeština a jazyková kultura” autorstwa B. Havranka i M. Weingarta. Na podstawie wcześniejszych badań i doświadczeń naukowych B. Havránek i A. Jedlička zdefiniują język literacki jako: *Spisovný jazyk je útvar jednotý, s ustálenou mluvnickou stavbou a se společnou, rovněž ustálenou, ale stále rostoucí slovní zásobou* („Język literacki to jednorodny twór z określonym systemem gramatycznym oraz ze wspólnym, także określonym i stale się powiększającym, zasobem wyrazowym”)⁶. Poglądy A. Vebera-Tkalčevicia znalazły w niej swe potwierdzenie.

BIBLIOGRAFIA

- Lj. Jonke (1956), *Veberove zasluge za naš književni jezik*, Rad JAZU, knjiga 309, Zagreb, s. 33–80.
 A. Veber-Tkalčević (1999), *Ustroj hrvatskoga jezika (1856)* [w:] *Norme i normiranje hrvatskoga standardnoga jezika*, M. Samardžija (red.), Zagreb, s. 15–41.
 A. Veber-Tkalčević (1874), *Obrana nekoliko tobožnjih barbarizamah*. Rad JAZU, knjiga XXIX, Zagreb s. 145–159.
 A. Veber-Tkalčević (1881), *Šćepan Ljubiša kao pisac* [w:] *Djela Adolfa Vebera*, Zagreb 1887, IV, s. 484–517.

⁴ Cytat za: Lj. Jonke, 1956, s. 75.

⁵ Cytat za: Lj. Jonke, 1956, s. 75.

⁶ B. Havránek, A. Jedlička, *Česká mluvnice*, Praha 1960, s. 7.